

## TIPOVI OPĆINA SR HRVATSKE

(prema izvorima prihoda domaćinstava i sektorima djelatnosti  
aktivnog stanovništva)

*Ivan Crkvenčić, Zagreb*

Poslijeratni ekonomski i socijalni razvoj u mnogome je izmijenio strukturu stanovništva i izgled pejzaža pojedinih dijelova naše republike. Posljedica toga razvoja je sve jače prožimanje gospodarskih i životnih oblika grada i sela. U tom procesu suprotnosti između grada i sela sve više nestaju — nastaje Kontinuum. Oblici industrijske produkcije i gradskog načina života sve se, naime, više šire iz tradicionalnih centara aktivnosti u ranije čisto agrarna područja, što se odražava i u većoj socijalnoj mobilnosti. Ta se mobilnost ispoljava u izmjeni načina života, promjeni mjesta rada i stanovanja, promjenama socijalna položaja i političke svijesti ljudi.

No, naša je republika relativno kasno zahvaćena navedenim razvojem. Sve do kraja drugog svjetskog rata ona je predstavljala više ili manje statičan agrarni prostor. Zbog toga je, pored općeg pozitivnog trenda transformacije, razvoj nejednako zahvatio pojedina područja zemlje. Postepeno je zbog toga došlo do diferenciranja područja nejednakog stupnja razvoja, odnosno do stvaranja različitih tipova općina, određenih različitim stupnjem transformacije uslijed društveno-ekonomskog razvoja.

Budući da naše općine nisu samo temeljne administrativno-teritorijalne jedinice već i osnovne gospodarske i društvene cjeline, to je izdvajanje različitih tipova općina važan zadatak za našu praksu, odnosno za regionalno prostorno i gospodarsko planiranje. Nažalost, taj se problem kod nas naučno nije dovoljno obrađivao. Zbog toga ne samo da ne postoji klasifikacija tipova naših općina već nisu prihvaćeni niti osnovni indikatori diferenciranja pojedinih tipova općina. U drugim je zemljama taj rad, naprotiv, znatno odmakao.

Do kraja drugog svjetskog rata naša je zemlja bila tipično agrarna. Godine 1948. je u poljoprivredi i ribarstvu bilo zaposleno 73,12 posto aktivnog stanovništva Jugoslavije.<sup>1</sup> Već nakon 13-godišnjeg razvoja situacija se znatno izmjenila pa je u 1961. g. u poljoprivredi i šumarstvu bilo zaposleno tek 57,0 posto aktiv-

1. Konačni rezultati popisa stanovnika 1948, knj. III; stanovništvo po zanimanju, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1954.



nog stanovništva Jugoslavije. Kod nekih republika je pad udjela aktivnog poljoprivrednog stanovništva od 1948. g. bio još i veći.

Navedene brojčane vrijednosti odražavaju opsežan razvoj s brojnim posljedicama u ekonomiji i pejzažu a koje nisu predmet istraživanja samo ekonomskih i socijalnih nauka već i geografije. Razvoj se, naime, odražava u nizu prostornih aspekata koji su nedjeljivo vezani pa su neosporno objekt geografskog istraživanja. No za geografska istraživanja bitna su poređivanja razvoja tokom vremena i u isto vrijeme u različitim prostorima. Ali, zbog čestih promjena administrativno-teritorijalnih jedinica, takva su poređenja, nažalost, često nemoguća, naročito kad se želi detaljnije istražiti manja područja. Očito su česte promjene administrativno-teritorijalnih jedinica uvjetovane potrebom prakse, odnosno promijenjenim ekonomskim i društvenim prilikama u vrijeme pojedinih popisa. No, mi smo zbog toga kod naučnih analiza često prisiljeni polaziti od obrade novijih statističkih podataka. Ti pak podaci ne samo da se ne mogu upoređivati već oni odražavaju procese (život) koji su već prošli ili su u razvoju odmakli. Svjesni smo, da zbog toga, analiziramo ne suvremene procese već posljedice prošlih ili odmaklih procesa. To je, međutim, slabost ne samo geografije već i drugih naučnih disciplina o prostoru, naročito onih koje istražuju društvene aspekte određena kraja. Geografski radovi mogu usprkos tome biti dragocjeni prilog praksi, naročito ako kod analize uključuju regionalne aspekte socijalno-ekonomskog odraza društvena razvoja.

### *Indikatori diferenciranja tipova općina*

Već smo naglasili da se u nekim zemljama tipiziranjem općina nauka bavi već dulje vrijeme pa o toj problematici postoji brojna literatura. Razumljivo je da su stvorene i brojne sheme tipova općina jer one odražavaju različite prilike pojedinih zemalja.

Mi smo u ovom radu izvršili klasifikaciju općina samo na osnovu dvaju indikatora pa je razumljivo da naša klasifikacija ima samo početni karakter. Smatramo, međutim, da su primijenjeni indikatori u našim prilikama osnovni pokazatelji stupnja socijalne i ekonomske transformacije pojedinih područja pa mogu dobro poslužiti za izdvajanje tipova općina. Naša je, naime, težnja izdvojiti tipove općina upravo s obzirom na njihovu nejednaku socijalnu i ekonomsku transformaciju u poslijeratnom razdoblju.

Primijenjeni indikatori za izdvajanje tipova općina su slijedeći: izvori prihoda domaćinstva i udio aktivnog stanovništva zaposlenog u različitim sektorima djelatnosti.

1) Podatke o izvorima prihoda domaćinstava daje nam popis stanovništva Jugoslavije 1961. g. Raniji statistički popisi, nažalost, ne sadržavaju takve podatke pa je poređenje stanja u 1961. g. s ranijim prilikama nemoguće.

Podatke o izvorima prihoda domaćinstava smatramo osnovnim indikatorima diferenciranja naših općina jer oni ukazuju na stu-



panj »bijega« radne snage iz poljoprivrednih domaćinstava u nepoljoprivredne djelatnosti, odnosno oni nam ukazuju na stupanj deagrarizacije.

Statistički podaci izdvajaju, naime, tri izvora prihoda naših domaćinstava: prihode isključivo iz poljoprivrede, iz poljoprivrede i nepoljoprivrednih djelatnosti i isključivo iz nepoljoprivrednih djelatnosti. Domaćinstva čiji svi aktivni članovi rade samo u poljoprivredi uključena su u grupu poljoprivrednih domaćinstava. Ukoliko pak svi aktivni članovi nekog domaćinstva rade isključivo u nepoljoprivrednim djelatnostima onda je takvo domaćinstvo uključeno u grupu nepoljoprivrednih domaćinstava. Domaćinstva pak čiji prihodi potiču djelomično iz poljoprivrede, a djelomično iz nepoljoprivrednih djelatnosti uključena su u grupu mješovitih domaćinstava.

Domaćinstva prema izvoru prihoda	SFRJ	BiH	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija
poljoprivredna	34,9	36,1	35,5	30,9	37,2	20,2	39,9
mješovita	21,7	27,2	24,1	23,8	19,2	19,2	19,3
nepoljoprivredna	43,4	36,7	40,4	45,3	43,6	60,6	40,8

Tab. 1 Struktura (%) domaćinstava prema izvorima prihoda u 1961. g.<sup>2</sup>  
Table 1. Household structure (%) according to income sources in 1961.

Iz gornje tabele je vidljivo da je već u 1961. g. udio poljoprivrednih domaćinstava bio manji od nepoljoprivrednih i da je na mješovita domaćinstva otpadalo već 21,7 posto svih domaćinstava zemlje. Navedeni podaci očitno ukazuju da je deagrarizacija u poslijeratnom razdoblju zahvatila znatan broj naših ranije čisto poljoprivrednih domaćinstava čak i pod pretpostavkom da je transformirala samo ona domaćinstva koja su klasificirana kao nepoljoprivredna. Gornji podaci po republikama ukazuju da je proces deagrarizacije regionalno bio različit. Regionalno diferenciranje deagrarizacije poljoprivrednih domaćinstava naše republike prikazano je na priloženoj karti simbolima grupe A.

2) Popis stanovništva Jugoslavije u 1961. g. sadrži i podatke o podjeli aktivnog stanovništva prema djelatnostima. Identične podatke sadrži i popis stanovništva 1953. g. ali poređenje stanja u ta dva popisna razdoblja nije moguće zbog različite administrativno-teritorijalne podjele.

Dok nam podaci o izvorima prihoda domaćinstava ukazuju na stupanj deagrarizacije osnovnih gospodarskih jedinica (domaćinstva), dotle nam podaci o podjeli aktivnog stanovništva prema djelatnostima ukazuju na aktivnost svakog zaposlenog, odnosno na gospodarsku strukturu aktivnog stanovništva. Zbog toga podaci o

2. Popis stanovništva Jugoslavije 1961, knj XVI; veličina i izvori prihoda domaćinstava, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1965.



podjeli aktivnog stanovništva prema djelatnostima u znatnoj mjeri dopunjuju sliku o stupnju deagrarizacije naših općina jer omogućavaju detaljnije sagledavanje ekonomskih obilježja stanovnika, odnosno detaljniji uvid u gospodarsku diferenciranost pojedinih općina.

Podaci o aktivnom stanovništvu dobiveni su na osnovu popisnih kriterija koji omogućuju maksimalni uvid u stanje aktivnog stanovništva. U principu je, naime, u aktivno stanovništvo uključeno ono, koje je navršilo 14 godina života, a u poljoprivredi i ono stanovništvo koje je navršilo 10 godina života, ukoliko djeca nisu pohađala školu već su pomagala u poljoprivredi. Ženske osobe u poljoprivredi uključene su u aktivno stanovništvo ako su veći dio vremena radile u poljoprivrednim poslovima. U protivnom slučaju ženske su osobe klasificirane kao izdržavane osobe. Važno je dalje, naglasiti da je kod popisa primjenjivan princip »stalnog stanovništva«, tj. stanovništvo je popisano prema mjestu stalnog stanovanja bez obzira gdje se osoba u momentu popisa nalazila. To znači da je popis zabilježio i one osobe kojih je radno mjesto bilo izvan mjesta, odnosno izvan općine stanovanja, dakle, i stanovništvo koje je uključeno u dnevne migracije. To ipak omogućava bolji uvid u strukturu ukupnog aktivnog stanovništva, odnosno gospodarsku strukturu općine.

Područje	a) % u ukupnom stanovništvu			b) % aktivnog stanovništva po sektorima djelatnosti			
	aktivno	osobe s osobnim prihodima	izdržavano	primarnom	sekundarnom	tercijarnom	van djelatnosti
SFRJ	45,0	3,7	51,3	57,0	22,0	16,4	4,6
Srbija	47,3	3,0	49,7	62,8	18,6	14,9	3,7
Hrvatska	47,0	4,9	48,1	51,0	24,6	19,2	5,2
B i H	39,2	2,5	58,3	60,4	18,1	16,1	5,4
Makedonija	39,4	1,7	58,9	58,9	19,7	15,8	5,6
Crna Gora	34,3	4,8	60,9	54,5	20,2	19,4	5,9
Slovenija	48,3	7,8	43,9	37,9	36,3	21,6	4,2

Tab. 2 Struktura stanovništva prema aktivnostima, a aktivnog stanovništva prema djelatnostima u 1961. g.<sup>a</sup>

Table 2. Population structure according to the activity groups of the gainfully employed population in 1961

U gornjoj su tabeli izdvojene dvije grupe stanovništva koje za naš prikaz nisu jednaka značaja.

a) Postotak ukupnog aktivnog stanovništva, udio osoba s osobnim prihodima i izdržavane osobe.

Uz primjenu već navedenih kriterija, u aktivno stanovništvo uključeno je ono koje radi u nekom zanimanju koje mu osigurava sredstva za život. U grupu osoba s osobnim prihodima uključeno

<sup>a</sup> 3. Popis stanovništva Jugoslavije, knj. XIV; aktivnost i djelatnost, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1965.



je ono stanovništvo koje živi od prihoda koji potiče iz njihova ranijeg rada, odnosno od aktivnosti nekog člana uže porodice, te ono stanovništvo koje živi od privatne svojine ili od raznih oblika društvene pomoći. Izdržavano stanovništvo je ono koje nema vlastitih prihoda već ga izdržavaju roditelji ili druge osobe.

Procentualni udio triju navedenih grupa stanovništva nije neposredan odraz suvremene socijalne i ekonomske transformacije pa ga nismo uzeli kao indikator diferenciranja tipova općina. Zbog toga ovo stanovništvo nije niti kartografski prikazano na priloženom crtežu.

b) Postotak aktivnog stanovništva koje radi u pojedinim sektorima djelatnosti.

Ovo je stanovništvo grupirano u tri osnovne grupe djelatnosti. U primarni sektor je uključeno ono aktivno stanovništvo koje radi u poljoprivredi i šumarstvu, u sekundarni sektor ono aktivno stanovništvo koje radi u rudarstvu, industriji, građevinarstvu i zanatima, a u tercijarni sektor zaposlene osobe ostalih djelatnosti.

Grupiranje aktivnog stanovništva u sektore prema djelatnostima je bitno za razumijevanje općeg socijalnog i ekonomskog razvoja. Stanovništvo se, naime, smatra najmobilnijom komponentom socijalnog i ekonomskog razvoja a odnos udjela aktivnog stanovništva različitih sektora djelatnosti i najvažnijim indikatorom stupnja razvijenosti pojedinih područja. Općenito se, naime, drži da što je udio aktivnog stanovništva primarnog sektora u odnosu na udio aktivnog stanovništva sekundarnog i tercijarnog sektora djelatnosti manji, da je razvijenost zemlje utoliko veća i obratno. Najrazvijeniji su, naime, oni prostori koji glavninu svog aktivnog stanovništva imaju u tercijarnom sektoru jer su u njemu uključene službe koje u stvari već predstavljaju društvenu nadgradnju snažne produkcione baze jako razvijenog primarnog i sekundarnog sektora djelatnosti. To su, međutim, prostori koji su već prešli fazu industrijalizacije i nalaze se u razdoblju razgranatog tehnološkog razvoja.

Iz podataka tab. 2 se, međutim, vidi da je u našoj zemlji 1961. g. još uvijek prevladavao primarni sektor dok je sekundarni sektor bio na drugom a tercijarni na trećem mjestu. Takav brojčani odnos aktivnog stanovništva pojedinih sektora djelatnosti ukazuje da se naša zemlja nalazi tek u stadiju industrijalizacije pa tempo socijalne i ekonomske evolucije kod nas, odnosno brzinu deagrarizacije naših područja treba promatrati s obzirom na navedeni postignut stupanj evolucije.

Iz navedenog proizlazi da je i udio aktivnog stanovništva različitih sektora djelatnosti vrlo važan indikator socijalne i ekonomske vrijednosti, pa smo ga radi toga i uzeli za kriterij određivanja stupnja razvijenosti naših područja, odnosno diferenciranja tipova naših općina. Zbog toga je i udio aktivnog stanovništva triju sektora djelatnosti i kartografski prikazan na priloženoj karti i to simbolima grupe B.



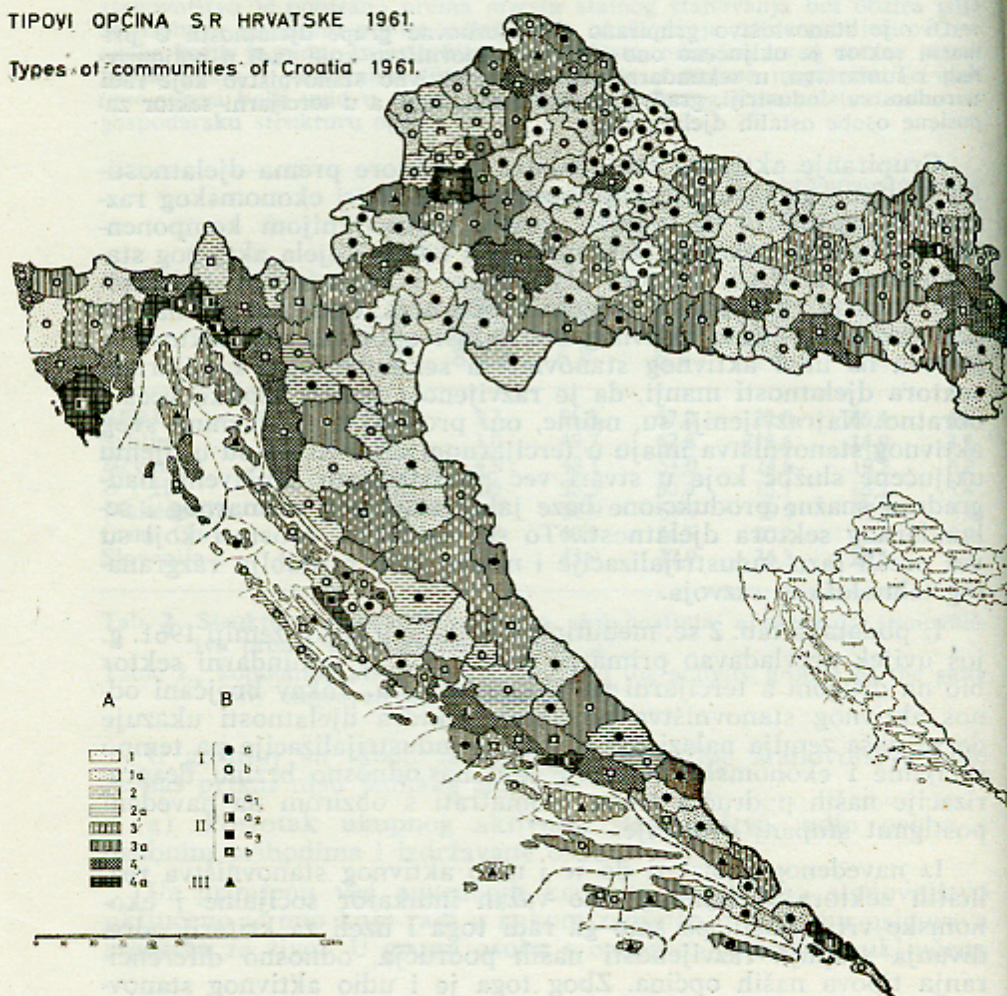
*Kartografski prikaz*

Budući da se izdvajanje tipova naših općina u ovom radu osniva isključivo samo na kvantitativnim podacima to smo diferenciranje općina različitih tipova odredili na bazi graničnih vrijednosti procentualne zastupljenosti pojedinih grupa domaćinstava, odnosno zastupljenosti pojedinih grupa djelatnosti.

Na osnovu graničnih vrijednosti procentualne zastupljenosti domaćinstava prema izvorima prihoda i aktivnog stanovništva prema sektorima djelatnosti odredili smo slijedeće tipove općina.

TIPOVI OPĆINA S.R. HRVATSKE 1961.

Types of communities of Croatia 1961.





- A. Tipovi općina prema izvorima prihoda domaćinstava  
Community Types According to Household Income Sources
- 1 — izrazito poljoprivredne općine; na poljoprivredna domaćinstva otpada više od 75% a na ostala domaćinstva do 25% svih domaćinstava.
    - Dominantly agrarian communities: the farm households amount to more than 75%, the other households to less than 25%.
  - 1a — pretežno poljoprivredne općine; na poljoprivredna domaćinstva otpada 50—75% a na ostala domaćinstva 25—50% svih domaćinstava.
    - Predominantly agrarian communities: the farm households represent between 50 and 75%, and the other households between 25 and 50%.
  - 2 — pretežno mješovite općine; na mješovita domaćinstva otpada 50—75% a na ostala domaćinstva 25—50% svih domaćinstava.
    - Predominantly mixed communities: households with mixed incomes represent between 50 and 75%, the other households from 25 to 50%.
  - 2a — izrazito mješovite općine; na mješovita domaćinstva otpada iznad 75% a na ostala domaćinstva do 25% svih domaćinstava.
    - Dominantly mixed communities: over 75% of the households have mixed incomes, the other households amount to less than 25%.
  - 3 — izrazito složene općine; niti jedan izvor prihoda ne iznosi više od 50 posto a razlika između pojedinih izvora prihoda nije veća od 20 posto.
    - Dominantly complex communities: no single income source amounts to more than 50%, and the differences between the sources is not bigger than 20%.
  - 3a — pretežno složene općine; niti jedan izvor prihoda ne iznosi više od 50% a razlika između pojedinih izvora prihoda je veća od 20%.
    - Predominantly complex communities: no single income source amounts to more than 50%, but the differences between the sources are over 20%.
  - 4 — pretežno nepoljoprivredne općine; na nepoljoprivredna domaćinstva otpada 50—70% a na ostala domaćinstva 25—50% svih domaćinstava.
    - Predominantly non-agrarian communities: The non-agrarian households represent from 50 to 75%, the other households from 25 to 50%.
  - 4a — izrazito nepoljoprivredne općine; na nepoljoprivredna domaćinstva otpada iznad 75% a na ostala domaćinstva do 25% svih domaćinstava.



- Dominantly non-agrarian communities: the non-agrarian households amount to more than 75%, the other households to less than 25%.

B. Tipovi općina prema sektorima djelatnosti aktivnog stanovništva.

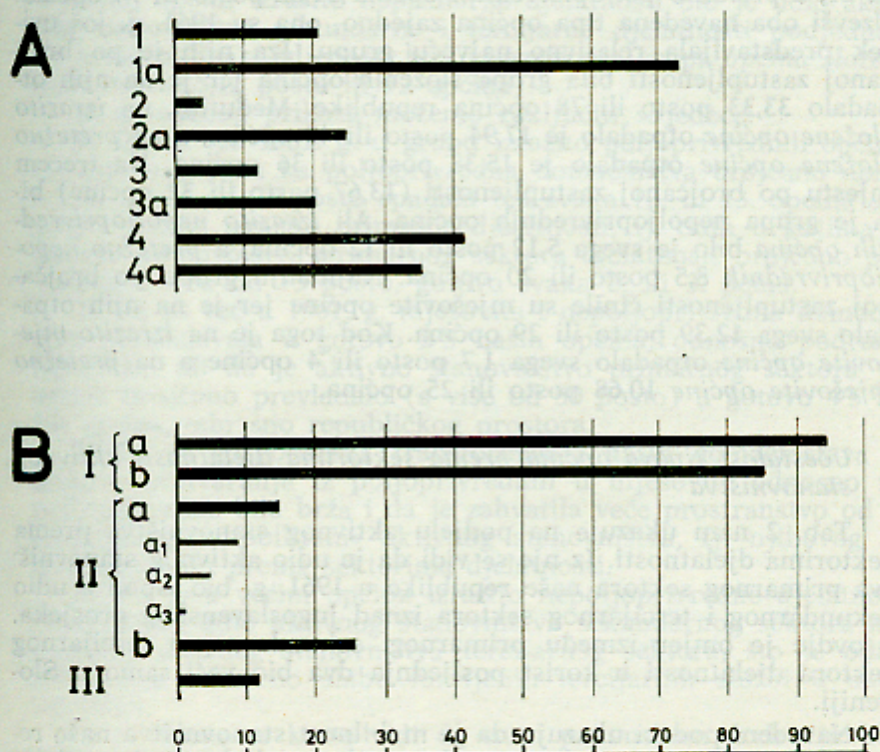
Community Types According to Groups of the Gainfully Employed Population

- Ia — općine izrazito primarne djelatnosti; u primarnim djelatnostima zaposleno je preko 75% a u neprimarnim djelatnostima do 25% aktivnog stanovništva.
  - Communities of dominantly primary activity: the primary activities employ over 75%, and the other activities less than 25%.
- Ib — općine pretežno primarne djelatnosti; u primarnim djelatnostima zaposleno je 50—75% a u neprimarnim djelatnostima 25—50% aktivnog stanovništva.
  - Communities of predominantly primary activity: the primary activities employ between 50 and 75%, and the other activities between 25 and 50%.
- IIa — općine izrazito neprimarne djelatnosti; u neprimarnim djelatnostima zaposleno je preko 75% a u primarnim djelatnostima do 25% aktivnog stanovništva.
  - a1 — prevladava udio zaposlenih u sekundarnim djelatnostima
  - a2 — prevladava udio zaposlenih u tercijarnim djelatnostima
  - a3 — jednak je udio zaposlenih u sekundarnim i u tercijarnim djelatnostima.
  - Communities of dominantly non-primary activity: the non-primary activities employ over 75%, and primary activities less than 25%.
    - a1 — The proportion of employees in secondary activities dominantes.
    - a2 — The proportion of employees in tertiary activities dominantes.
    - a3 — The proportions of employees in the secondary and tertiary activities are equal.
- IIb — općine pretežno neprimarne djelatnosti; u neprimarnim djelatnostima zaposleno je 50—75% a u primarnim djelatnostima 25—50% aktivnog stanovništva.
  - Communities of predominantly non-primary activity: the non-primary activities employ from 50 to 75%, and the primary activities between 25 and 50%.
- III — općine složene djelatnosti; niti primarne niti neprimarne djelatnosti ne zapošljavaju više od 50% aktivnog stanovništva a razlika u udjelu zaposlenih u primarnom i neprimarnom sektoru nije veća od 20%.



- Communities of complex activity: neither the primary nor the non-primary activities employ more than 50% of the gainfully employed population, and the differences between the two groups are not greater than 20%.

Prostorni raspored navedenih tipova općina prikazan je na priloženoj karti. Važno je, međutim, naglasiti da, iako su na istoj karti prikazani tipovi općina na osnovu dvaju indikatora, priložena karta nema sintetički već analitički karakter. Drugim riječima, niti tipovi općina nisu određeni na bazi kombinacije obih indikatora već na osnovu svakog indikatora posebno. Odrediti složene tipove općina na osnovu kombinacije više različitih indikatora moguće je, naime, tek na osnovu obrade većeg broja kriterija, što u ovakvom radu skučenog prostora nije moguće.



Sl. 2 Brojčano učešće pojedinih tipova općina prema popisu stanovništva 1961.

A — prema izvorima prihoda domaćinstava

B — prema sektorima djelatnosti atkivnog stanovništva

Fig. 2 Numerical proportions of the various community types according to the census of 1961.

A — according to household income sources

B — according to the activity groups of the gainfully employed population.



*Regionalni aspekt —**Učestalost tipova općina prema izvorima prihoda domaćinstava*

Iz tab. 1 je vidljivo da je udio poljoprivrednih domaćinstava u našoj republici 1961. g. bio ispod prosjeka a mješovitih i nepoljoprivrednih domaćinstava iznad prosjeka za Jugoslaviju. Veći omjer u korist mješovitih i nepoljoprivrednih domaćinstava imala je samo Slovenija. To znači da je deagrarizacija poljoprivrednih domaćinstava u našoj republici bila jača od prosjeka za čitavu zemlju. Teritorijalno se deagrarizacija naših poljoprivrednih domaćinstava odrazila na slijedeći način:

Od ukupno 234<sup>4</sup> općina republike (u 1961. g.) poljoprivredna su domaćinstva brojučano prevladavala u 40,59 posto ili u 95 općina. Međutim, *izrazito poljoprivrednih općina* bilo je svega 8,97 posto ili 21, a *pretežno poljoprivrednih općina* 31,62 posto ili 74 općina. Uzevši oba navedena tipa općina zajedno, ona su 1961. g. još uvijek predstavljala relativno najveću grupu. Iza njih je po brojučanoj zastupljenosti bila grupa složenih općina jer je na njih otpadalo 33,33 posto ili 78 općina republike. Međutim, na *izrazito složene općine* otpadalo je 17,94 posto ili 42 općine, a na *pretežno složene općine* otpadalo je 15,38 posto ili 36 općina. Na trećem mjestu po brojučanoj zastupljenosti (13,67 posto ili 32 općine) bila je grupa nepoljoprivrednih općina. Ali *izrazito nepoljoprivrednih općina* bilo je svega 5,12 posto ili 12 općina, a *pretežno nepoljoprivrednih* 8,5 posto ili 20 općina. Najmanju grupu po brojučanoj zastupljenosti činile su mješovite općine jer je na njih otpadalo svega 12,39 posto ili 29 općina. Kod toga je na *izrazito mješovite općine* otpadalo svega 1,7 posto ili 4 općine a na *pretežno mješovite općine* 10,68 posto ili 25 općina.

*Učestalost tipova općina prema sektorima djelatnosti aktivnog stanovništva*

Tab. 2 nam ukazuje na podjelu aktivnog stanovništva prema sektorima djelatnosti. Iz nje se vidi da je udio aktivnog stanovništva primarnog sektora naše republike u 1961. g. bio ispod a udio sekundarnog i tercijarnog sektora iznad jugoslavenskog prosjeka. I ovdje je omjer između primarnog, sekundarnog i tercijarnog sektora djelatnosti u korist posljednja dva bio veći samo u Sloveniji.

Navedeni podaci ukazuju da je mobilnost stanovništva naše republike tj. »bijeg« iz poljoprivrednog sektora djelatnosti u sekundarni i tercijarni bio jači od jugoslavenskog prosjeka. Ako se odnos udjela aktivnog stanovništva različitih sektora djelatnosti shvati i kao indikator stupnja razvijenosti, u već naprijed navedenom smislu, onda bi s obzirom na veći udio aktivnog stanovništva sekundarnog i tercijarnog sektora, proizlazilo da je našu re-

4. SR Hrvatska je 1961. g. imala 245 općina, ali je na priloženoj karti 11 općina uključeno u jedinstveno područje Zagreba.



publiku zahvatio i relativno jači socijalni i ekonomski razvoj. Teritorijalno se taj razvoj odrazio na slijedeći način.

Od spomenutog broja 234 općina na općine primarne djelatnosti otpadalo je (1961. g.) 77,35 posto ili 181 općina, ali na *općine izrazito primarne djelatnosti* tek 40,59 posto ili 86 općina. Po brojčanoj zastupljenosti na drugom je mjestu bila grupa općina neprimarnih djelatnosti ali je na njih otpadalo svega 17,52 posto ili 41 općina. Međutim, na *općine izrazito neprimarne djelatnosti* otpadalo je svega 6,41 posto ili 15 općina, a na *općine pretežno neprimarne djelatnosti* 11,11 posto ili 26 općina. Interesantno je da su u grupi općina izrazito neprimarne djelatnosti prevladavale one općine u kojima je udio aktivnog stanovništva sekundarne djelatnosti bio veći od udjela aktivnog stanovništva tercijarne djelatnosti. Na prve je, naime, otpadalo 9 a na druge 5 općina. Samo u jednoj općini izrazito neprimarne djelatnosti bio je udio aktivnog stanovništva sekundarne i tercijarne djelatnosti podjednak. Po brojčanoj zastupljenosti bila je najmanja grupa *općina složene djelatnosti* (5,12 posto ili 12 općina).

Iz navedenog prikaza možemo zaključiti slijedeće:

1) Da je već 1961. g. u grupu izrazito poljoprivrednih općina, tj. onih u kojima su poljoprivredna domaćinstva brojčano dominirala s više od 75 posto spadala tek svaka 12. ili 13. općina a u grupu općina izrazito primarne djelatnosti, tj. onih u kojima je aktivno stanovništvo primarnog sektora djelatnosti brojčano prevladalo s više od 75 posto, gotovo svaka 2. ili 3. općina.

2) Da su već u 1961. g. mješovita i nepoljoprivredna domaćinstva prevladavala u gotovo 3/5 naših općina, odnosno područja republike, ali da je aktivno stanovništvo primarnog sektora još uvijek brojčano prevladalo (s više od 50 posto) u gotovo 4/5 naših općina, odnosno republičkog prostora.

3) Da je gospodarska transformacija naših domaćinstava tj. njihovo pretvaranje iz poljoprivrednih u mješovite odnosno nepoljoprivredne bila brža i da je zahvatila veće prostranstvo od istovremenog »mobiliteta« aktivnog stanovništva, tj. njihovog restrukturiranja prema sektorima djelatnosti.

4) Da je u većini općina izrazito nepoljoprivredne djelatnosti prevladavao udio aktivnog stanovništva sekundarnog sektora nad udjelom aktivnog stanovništva tercijarnog sektora, što je odraz još uvijek relativno slabo razvijenih tercijarnih službi u našoj republici.

Iz priložene se karte vidi da su u panonskom području kontinentalnog dijela republike uglavnom bile zastupane općine poljoprivrednog, mješovitog i složenog tipa, odnosno općine primarne djelatnosti.

Interesantno je naglasiti da su poljoprivredne općine prevladavale upravo u *zavali srednje Hrvatske*<sup>5</sup>, dakle u središnjem di-

5. Pregled prostornih jedinica SR Hrvatske dat je u radu: I. Crkvenčić, Osnovni geografski problemi SR Hrvatske, Zbornik radova VII kongresa geografa SFRJ u Zagrebu 1964.



jelu republičkog prostora u kojem je smješten i glavni grad — Zagreb. Poljoprivredne općine su naročito prevladavale u području bivših kotareva Karlovac, Bjelovar, Križevci, Daruvar i Kutina. U navedenim kotarevima nepoljoprivrednog tipa bile su samo općine Karlovac i Bjelovar, a složenog tipa općine Duga Resa, Daruvar, Pakrac, Kutina i Križ, dakle, samo općine s mjestima relativno jače razvijene industrije i koncentracije upravnih vlasti. Značajno je naglasiti da su izrazito nepoljoprivrednog tipa bile samo uže općine grada Zagreba, dok su vanjske općine Zagreba bile samo složenog tipa. To znači da niti gospodarski najrazvijeniji centar republike nije bio dovoljno jak da bi radikalnije izmijenio gospodarsku strukturu domaćinstava svojih rubnih općina. Po snazi transformacije iza Zagreba slijedio je Sisak u čijem je, međutim, kotarskom području samo sisačka općina bila pretežno nepoljoprivrednog karaktera, dok je petrinjska i kostajnička općina bila složenog tipa a općina Dvor mješovitog tipa. Na naglašen poljoprivredni karakter glavnine prostora zavale srednje Hrvatske ukazuje i činjenica da su ne samo sve izrazito poljoprivredne već i sve (osim općine Križevci) pretežno poljoprivredne i mješovite općine istovremeno bile općine izrazito primarne djelatnosti dok su sve pretežno nepoljoprivredne i sve (osim općine Križ) složene općine istovremeno bile i općine pretežno primarne djelatnosti.

Izrazito nepoljoprivredne općine užeg područja Zagreba bile su istovremeno i općine izrazito neprimarne djelatnosti.

Po stupnju socijalne i ekonomske transformacije posebno se isticalo područje *Hrvatskog Zagorja* u kojem je deagrarizacija poljoprivrednih domaćinstava i poljoprivredne djelatnosti toliko napredovala da u tom kraju već 1961. g. nije bilo niti jedne izrazito poljoprivredne općine a samo je jedna općina (Varaždinske Toplice) bila izrazito primarne djelatnosti. Grupi pretežno poljoprivrednih općina pripadale su 3 općine, grupi složenih općina 2, a grupi mješovitih općina čak 8 općina. Osim već spomenute općine Varaždinske toplice, sve su ostale općine pripadale grupi općina pretežno primarne djelatnosti.

U *srednjoj i gornjoj Podravini s Međimurjem* prilike su prostorno dosta varirale. Podravski prostor je bio relativno slabije deagrariziran. S izuzetkom općine Varaždin koja je bila pretežno nepoljoprivredna i pretežno neprimarne djelatnosti te općina Vinica, Koprivnica i Virovitica koje su pripadale grupi složenih općina, odnosno grupi općina pretežno primarne djelatnosti, sve druge podravske općine su pripadale grupi ili izrazito poljoprivrednih ili grupi pretežno poljoprivrednih općina, odnosno grupi općina izrazito primarne djelatnosti. Međimurje je, međutim, deagrarizacija relativno jače zahvatila pa su ove općine (osim Štrigove) pripadale grupi složenih općina, odnosno 3 općine grupi pretežno primarnih, 2 općine grupi izrazito primarnih a 1 općina grupi općina složene djelatnosti.

— *Požeška zavala sa srednjom hrvatskom Posavinom* je bila relativno slabo deagrarizirana. U Požeškoj zavali su sve općine pri-



padale grupi poljoprivrednih općina, odnosno grupi općina primarne djelatnosti. Izuzetak je bila samo općina Sl. Požega koja je imala karakter pretežno nepoljoprivredne općine, odnosno općine primarne djelatnosti. Izuzetak je bila općina Slavonski Brod, koja je pripadala grupi pretežno nepoljoprivrednih, odnosno grupi općina pretežno neprimarne djelatnosti. U zapadnoj polovici posavskog prostora sve su općine pripadale grupi složenih općina, odnosno grupi općina primarne djelatnosti.

U niskoj istočnoj Hrvatskoj deagrarizacija je bila relativno jaka ali je pojedina područja ovog kraja nejednako zahvatila. Ističe se općina Osijek koja je pripadala grupi izrazito nepoljoprivrednih općina, odnosno grupi općina izrazito neprimarnih djelatnosti. Oko Osijeka, kako na baranjskoj tako i na posavskoj i podunavskoj strani, nalazi se niz općina iz grupe složenih općina koje su, međutim, istovremeno pripadale grupi općina pretežno primarne djelatnosti. Izdvajaju se, dalje, općine Vukovar i Vinčinci koje su pripadale grupi pretežno nepoljoprivrednih općina, odnosno grupi općina pretežno primarne djelatnosti. Sve su druge općine pripadale ili grupi poljoprivrednih ili grupi složenih općina, odnosno grupama općina izrazito ili pretežno primarne djelatnosti.

Deagrarizacija je bila znatno jača u planinskom i primorsko-otočnom dijelu naše republike pa su u tim krajevima prevladale općine nepoljoprivrednog, složenog i mješovitog tipa, odnosno općine neprimarne i složene djelatnosti.

U planinskom području Hrvatske, odnosno *Ličko-goranskom prostoru*, deagrarizacija je dosta zahvatila poljoprivredna domaćinstva, ali u nejednakoj mjeri. U Gorskom Kotaru, koji je u sferi utjecaja gospodarski razvijene Rijeke, niti jedna općina nije sačuvala poljoprivredni karakter, već su sve one pripadale tipu mješovitih, složenih i nepoljoprivrednih općina. S obzirom na prevladavanje aktivnog stanovništva pojedinih sektora djelatnosti, sve su općine Gorskog Kotara pripadale grupi općina pretežno neprimarne djelatnosti. U izoliranijem prostoru Like deagrarizacija poljoprivrednih domaćinstava i mobilnost aktivnog stanovništva bili su slabiji. U ovom su prostoru, naime, neke općine sačuvala poljoprivredni karakter dok u isto vrijeme niti jedna općina nije imala nepoljoprivredni karakter. Glavnina ličkih općina pripadala je, naime, tipu složenih ili mješovitih općina. S obzirom na prevladavanje grupa aktivnog stanovništva prema sektorima djelatnosti, ličke su općine uglavnom pripadale tipu općina primarne djelatnosti.

U Istri je intenzitet deagrarizacije slabio od juga prema sjeveru. Tri južne općine: Pula, Labin i Rovinj pripadale su grupi općina nepoljoprivrednog tipa, odnosno grupi općina neprimarne djelatnosti. Općina Pazin je bila mješovita tipa, a općina Buzet i Poreč poljoprivredna tipa, ali su sve ove tri općine istovremeno pripadale grupi općina primarne djelatnosti. Deagrarizacija je bila relativno jaka i u tri najsjevernije općine Istre. Općine Umag



i Novigrad pripadale su, naime, tipu nepoljoprivrednih općina, a općina Buje tipu složenih općina. No s obzirom na zastupljenost pojedinih sektora djelatnosti aktivnog stanovništva općine Buje i Novigrad su pripadale tipu općina primarne a općina Umag tipu općina neprimarne djelatnosti.

U *Kvarneru* već 1961. g. nije bilo niti jedne općine poljoprivrednog tipa. Razlike su, međutim, postojale između kopnenog i otočnog dijela tog kraja. U kopnenom su dijelu sve općine bile nepoljoprivredna tipa, odnosno pripadale su tipu općina neprimarne djelatnosti. Tu se, međutim, dobro izdvajao riječki prostor od Plomina do Selca u kojem su sve općine pripadale tipu izrazito nepoljoprivrednih općina, odnosno tipu općina izrazito neprimarne djelatnosti i prostor općina Novi Vinodolski i Senj koje su pripadale tipu pretežno nepoljoprivrednih općina, odnosno tipu općina pretežno neprimarne djelatnosti. Na otocima su sve općine pripadale tipu složenih općina, odnosno tipu općina složene i pretežno primarne djelatnosti. Jedino je općina Mali Lošinj pripadala grupi općina pretežno nepoljoprivrednog tipa, odnosno grupi općina pretežno neprimarne djelatnosti.

U *zadarsko-šibenskom području* našeg primorja prilike su bile mnogo složenije nego u kvarnerskom. Razlike su očito odraz drugačijih geografskih osobina i prilika tih dvaju dijelova primorsko-otočnog dijela naše republike. U grupu izrazito nepoljoprivrednih općina spadala je samo općina Zadar dok je općina Šibenik pripadala grupi pretežno nepoljoprivrednih općina. Obe su, međutim, općine pripadale grupi općina izrazito neprimarne djelatnosti, s time što je u zadarskoj općini udio aktivnog stanovništva sekundarnog i tercijarnog sektora bio jednak a u šibenskoj općini je udio aktivnog stanovništva sekundarnog sektora bio veći od udjela aktivnog stanovništva tercijarnog sektora. Međutim, u zagorskom dijelu ovog kraja polovina općina je do 1961. g. očuvala poljoprivredni karakter kako s obzirom na prevladavanje broja poljoprivrednih domaćinstava tako i prevladavanje broja aktivnog stanovništva primarnog sektora djelatnosti. Druga polovina općina Zagore pripadala je grupi složenih i mješovitih općina ali je u njima brojčano prevladavala grupa aktivnog stanovništva primarnog sektora djelatnosti. Za razliku od navedenih prilika u Zagori, u primorsko-otočnom dijelu kraja sve su općine pripadale grupama mješovitih i složenih općina s time, što je i u većini njih brojčano prevladavala grupa aktivnog stanovništva primarnog sektora djelatnosti.

U *splitsko-dubrovačkom* dijelu našeg primorja prilike su bile slične onima u zadarsko-šibenskom području. Izrazito nepoljoprivredne općine bile su samo splitska i dubrovačka, a pretežno nepoljoprivredne samo općina Kaštela i Omiš. Navedene su općine bile nepoljoprivredne ne samo s obzirom na prevladavanje broja nepoljoprivrednih domaćinstava već i s obzirom na prevladavanje broja aktivnog stanovništva neprimarnog sektora djelatnosti. U obje navedene izrazito nepoljoprivredne općine udio ak-



aktivnog stanovništva tercijarnog sektora bio je veći od udjela aktivnog stanovništva sekundarnog sektora djelatnosti. Zagorske su općine pretežno pripadale grupama poljoprivrednih, mješovitih i složenih općina, a otočne općine uglavnom grupi složenih a manje i grupi poljoprivrednih općina. Međutim, s obzirom na djelatnost aktivnog stanovništva glavnina zagorskih i otočnih općina pripadala je grupi općina primarne ili složene djelatnosti.

### Summary

#### TYPES OF MUNICIPAL AND RURAL COMMUNITIES IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF CROATIA by

#### I. Crkvenčić

During the short period of 13 years (from 1948 to 1961) the proportion of the gainfully employed agrarian population of Yugoslavia dropped by 16.12% (from 73.12% to 57.00%) as a consequence of the postwar economic and social transformation of the country: migration from village to town owing to industrialization with consequent urbanization.

Based on the census of 1961 the article analyses the regional aspect of this process termed »de-agrarization« in Croatia, using the data on (1) households (domestic establishments) grouped according to their income sources, and (2) the gainfully employed according to their activities (primary, secondary and tertiary).

The percentages of the various household groups and gainfully employed population groups are used to determine the types of communities or areas of different economic and social transformation.

Although the same map shows the community types determined on the strength of two different data groups, it is not of synthetic but of analytic character. In other words, the community types are not determined by combining both data groups but on the strength of each data group separately.

The diagram (Fig. 1) indicates the proportion of the various community types, and the map shows the regional distribution of and differences between the community types.